

Cezâyir Târihinde Tasavvuf

Zaîm HINŞELÂVÎ*
(trc. Dilaver GÜRER*)

Cezâyir'in "hicret bölgesi" ve "îman yurdu" diye isimlendirilmesi, Resûlullâh'ın kızı Fâtıma annemizin soyundan Emîrül-Mü'minîn Ubeydullâh el-Mehdî zamânına kadar uzanır. Ubeydullâh el-Mehdî, bir tüccar kılığına girerek, oğlu Kâim'in refâkatinde, Şam'ın üst taraflarında bulunan Selemiye'den göç etmiş ve Ketâme bölgesine yerleşerek orada, küçük kabîlelerin yaşadığı dağlık bölgede, Fâtımiler Devleti'nin kuruluşunu 21 Rebîu'l-evvel 297 yâni milâdî 9 Ocak 910 târihinde îlan etmiştir.

Cezâyir Tasavvufunun Nebevî Damarları

Şüphesiz ki, tasavvuf fecrinin Mağrib'in kalbinden parlaması ve mâneviyat kültürümüzü günümüze kadar taşımış olan hikmet pınarlarının fışkırması, insanlığın rûhânî târihine damgasını vurmuş büyük hâdiselerden birisidir. İşte bu mânevî mirâs Cezâyir halkı tarafından yüzyıllar boyunca nesilden nesile günümüze kadar ulaşmış ve böylece onun ışıkları dünyânın dört bir tarafına ulaşarak, uzak-yakın herkes bu nûrânî hediye den istifâde etmiş, bu irfan zemzeminden yudum yudum içmiştir.

Cezâyir tasavvufu, Doğu ve Batı'nın rûhânî birikimini, tertemiz toprağının kutsallığından ve mâneviyatından aldığı ilhamlarla bereketlendirip ve ona güzellikler kattığı herkesin mâlumudur. Öyle ki, bölgenin, şehâdet şerbetini defâlarca içmesi ve şer kuvvetlerini nûrun eşikleri önünde defâlarca kurban etmesi ona kaderin yazdığı şereflerden olmuştur. Bu sâyede bu topraklarda şanlı evliyâullâhın ışıkları parıldamış ve onların makamlarını ziyaret eden insanların karanlık ufukları aydınlanmıştır.

Cezâyir irfânı evrensel bir boyut kazanarak ülke topraklarının dışına taşmış, on dört asırdan beri yeryüzünün her tarafında Allahu Teâlâ'ya hizmet etme aşkıyla kesintisiz olarak devam etmiştir. Bu sebeple, Cezâyir

* Prof. Dr., Cezâyir Kültür Bakanlığı Danışmanı (k.zaim@voila.fr)

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (dgurer@selcuk.edu.tr)

tasavvufunun hitâb-ı ilâhînin içerisinde süzüldüğü bir pencere olmasının yanında, aynı zamanda Cezâyir toprakları da övülmeye değer ve gerçekten çok kıymetli bir tasavvuf mâdeni olup, eşsiz hazînelere sâhiptir.

Cezâyir’de tasavvufun temelleri İslâm’ın ilk zuhur ettiği yıllara, bu toprakların Resûlullâh’ın nesli için güvenli bir sığınak olduğu zamanlara kadar gider. O dönemde Ehl-i Beyt neslinden bâzı kimseler, bu toprakları, özellikle 680 yılında vukû bulan Kerbelâ fâciası ve 786’daki elîm Fah hâdisesinin ardından Emevîler’den ve Abbâsîler’den kaçıp sığındıkları bir yer olarak kabul etmişlerdi. Böylece Cezâyir, Ehl-i Beyt tarafından “Dârü’l-hicret ve müstekarrü’l-îmân” yâni “hicret yurdu ve îman bölgesi” diye isimlendirilmiştir. Muhammed en-Nefsü’z-Zekiye b. Abdullâh el-Kâmil b. El-Haseni’l-Müsennâ b. el-Haseni’l-Bast b. Ali b. Ebî Tâlib’in, Medîne’nin imamı olan İmâm Mâlik’in tebriklerine mazhar olan başkaldırısının bastırılması üzerine, onun kardeşi Süleymân, Tilimsan’daki Aynü’l-Hût mıntikasını kendisine seçmişti ki, Orta Mağrib’de inşa edilen ilk mescid olan Eğâdirü’l-Atîk Câmisinin temelleri, Hz. Peygamber’in Cezâyir’in çeşitli bölgelerine dağılmış olan diğer âile fertleri gibi, dedesinin mübârek mîrâsına sâhip çıkan bu torunu tarafından burada atılmış ve bu zât 795 yılındaki vefâtına kadar dedesi Hz. Peygamber’in getirdiği dîni bu bölgede yaymaya devam etmiştir.

O tertemiz aileden, şefaatchimiz Fâtımatü’z-Zehrâ vâlidemizin mübârek neslinden gelen şeriflerin Orta Mağrib’e yerleşmesiyle birlikte zühd ve tasavvuf tohumlarının bu topraklara atılması da gerçekleşmiş oldu. Böylece halk kesimleri arasında eşitlik rûhu yayıldı. O halde bu konuda şunu söyleyebiliriz: Cezâyir’deki İslâm târihi sürecinin, Ehl-i Beyt’in rûhâniyeti ile doğrudan bir bağlantısı vardır. Çünkü onlar Berberîlerin önce kalplerini fethetmişler ve daha sonra da onların topraklarına hükmetmişlerdir.

Mâlikîlerin kadısı ve yirminci yüzyılın başlarında Cezâyir nakübü’l-eşrâfîği yapmış olan Seyyidi Ali Haşlâf’ın, Hz. Fâtımetü’z-Zehrâ’dan merfû olarak rivâyet ettiği şu hadîs bu konuda delildir: “Nasıl ki, benim Medîne’de Ensâr’ım var ise, oğlum için de Mağrib’de Ensâr olacaktır, ey Fâtıma. Hasan ve Hüseyin öldürülecek ve onların nesline Berberîlerden başka Ensâr/yardımcı çıkmayacaktır. Onları öldürenlerin vay şakâvetine! Ey Fâtıma! Onları sevenlere mütluluklar olsun. Allâhü Teâlâ, Berberîlerin gönlüne benim zürriyetim için bir muhabbet ve bir merhamet koymuştur. Berberîlerden bir grup, kıyâmete kadar yakîni bilgi ve gerçek din üzerinde olacaktır.” Buna ilâveten, halk inancına göre yedi kişi hayatta iken Hz. Peygamber ile buluşarak, Berberî lisânıyla onunla konuşmuşlar, Hz. Peygamber de onlara kendi dillerinde cevap vermiş

ve Mağrib halkı için mühürlü bir yazılı kağıdı onlar vâsıtasıyla göndermiştir. Bu yazılı kağıdın, Berberîleri, Risâlet-i Muhammediyye'nin kaynağı olan urvetü'l-vüskâ yâni sapasağlam kulp olduğuna ve böylece emânet-i ilâhiyyeyi onlar üzerine yüklediği anlamına geldiğine inanılır.

Cezâyir halkı tarafından kendilerine karşı en yüksek saygı ve ihtirâmın gösterildiği Fâtımî şeriflerin, Emevî vâlilerinin Arap olmayan Mevâlînin haklarını kazanmaları konusunda ellerinden gelen bütün çabaları son noktasına harcadıkları herkesin mâlumudur. Bu şeriflerin mukâvemeti olmasaydı, dedelerinin kurmuş olduğu İslâm dininin öğretilerine aykırı olarak, bu vâliler, Berberîlerin mallarından, zekât ve öşrün dışında, sanki farzmiş gibi, fey vergisi iddiâsıyla humus vergisini de bir hak olarak alacaklardı. Şeriflerin bu davranışı, Berberîlerin kendilerine karşı fitrattan duymuş oldukları sevgi, saygı ve ihtirâmı daha da artırdı.

Onlardan geriye kalan irfânın güzelliklerinden birisi de, Berberîlerin, Ehl-i Bey'ten İmâm Rızâ'nın dâvetini ve onun yeşil ve kırmızı bayrağı altında toplanmayı bir emânet olarak kabul etmiş olmalarıdır. Öyle ki, o renkler bugünkü Cezâyir bayrağının da renkleridir. Yine onlar, mestûr/gizli imam Ubeydullâh el-Mehdî b. Ahmed b. İsmâîl b. Muhammed b. İsmâîl b. Ca'fer es-Sâdik b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeyne'l-Âbidîn, b. El-Hüseyn b. Fâtımatü'z-Zehrâ binti Rasûlillâh'ın öncülüğünde Fâtımî hilâfetinin Cezâyir'de kurulmasını sağlamışlardır. Çünkü Ubeydullâh el-Mehdî, bir tüccar kılığına girerek, oğlu Kâim'in refâkatinde, Şam'ın üst taraflarında bulunan Selemiye'den göç etmiş ve Ketâme bölgesine yerleşerek, İkcân'da Feccü'l-Ahyâr diye bilinen ve küçük kabîlelerin yaşadığı dağlık bölgede, iki asırlık bir mücâdeleden sonra, Fâtımîler Devleti'nin kuruluşunu 21 Rebîu'l-evvel 297 yâni milâdî 9 Ocak 910 târihinde îlan etmiştir.

Berberî Ketâme kabîlelerinin omuzları üzerinde kurulan bu bâtnî memleketin kültürel ve fikrî alanlarda sayılamayacak kadar eserleri de olmuştur. Meselâ, Cezâyirîlerin fikrî ve ekonomik katkılarıyla hicrî dördüncü asrın ortalarında Kâhire'de inşâ edilmiş olan Ezher Câmii bunlardan birisidir. Ebedî fikir kalelerimizden birisi olan bu mekânda İslâmî irfân medresesinin felsefî dayanaklarının yükseldiği ilk müzâkere ve tartışma meclisleri düzenlenmiştir. Hakikat-i Muhammediyye ya da kelimetullâh prensibi ile bağlantılı olup, Yuhanna İncil'inden intikal ederek, kutupluk fikrinin doğmasına ve sonra da, hadîste geldiği üzere, sûfilerdeki abdâl, evtâd, nukabâ ve nücebâ merâtibinden alınmış olan İsmâîlî tertîp şeklinde tamamlanan insân-ı kâmil nazariyesinin tebellür etmesi de yine bura-

da gerçekleşmiştir. Doğunun ve batının, mâzinin ve şimdinin rûhâniyeti Ezher'in gölgesinde birleşmiştir. Bu sâyede İslâm irfânı ile Bâbil ve Fırvunlara âit olan hikmetler birbiri içine girmiştir. Tasavvuf medresesinin aşılmasında pay sâhibi olan Gnostik ve Hermetik fikirleri de unutmamak gerekir. Böylece Cezâyir'in sâhiplenmekten ve tâbisi olmaktan şeref duyduğu yepyeni bir rûhânî düşünce ortaya çıkmıştır ki, bu düşünce faaliyeti, mânevî küreselleşmenin de ilk başarılı örneği sayılır.

Elbetteki burada, tasavvufla içiçe girmiş olan "mevlâ es-sâa" (saatin ve zamânın sâhibi, ibnü'l-vakt, ebu'l-vakt) şeklindeki Mehdevî akîdeyi de hatırdan uzak tutmamalıyız. Her ne kadar birçok evliyâ neslinde bu fikir yansımış ise de onun nihâî şeklinin, zaman çerçevesinin dışına çıkmış olan bu kişinin şahsiyetinde tebellür ettiğini görüyoruz. Âfet, zorbalık ve zulüm devrinin ortadan kalkması ve doğu inançlarında bahsedilen "altın çağ"a veyâ "büyük devir"e benzetilen huzur, selâmet ve adâlet döneminin açılması için siddıkların bir araya gelmesi onun vâsıtasıyla olur.

Cezâyir; Arap ve Yunan felsefecilerin sık sık kullandığı "Medîne-i Fâzıla"dır, erdemli şehirdir. Kitâb-ı Mukaddes'in bahsettiği, kendisinden sonra kuyâmet kopacak olan Mehdi'nin yeryüzüne inerek zuhûr edeceği "mutluluk asrı" olan "âhir zaman müttakileri"nin şehridir. İşte bu manzara, Cezâyir rûhâniyetinde mayalanmakta, bizi şerrimize karşı hayrımızı artırmak ve hâlen ve mânen kayıp olan Firdevs'e kavuşmak için gayret göstermeye teşvik etmektedir.

Ehl-i Beyt, beden ve ruh temizliğine sâhip olmaları ve hakikat ilimlerinde derin bir irfâna sâhip olmaları sebebiyle, sûfilerin önderi ve irfanlarının kaynağıdır. Dolayısıyla tarîkat şeyhleri mezheplerini ve düşüncelerini onlara dayandırmışlar, o mübârek silsilelerinin başına onları yerleştirmişlerdir. Yine onlar ister velâyet, ismet, kerâmet, şefâat, kitmân ve şerîatin bâtinî yorumu gibi konularda yâni seyr u sülûklerinde olsun, isterse murakka, hırka, sohbet gibi mânevî derecelerinin yükselmesine yardımcı olan şekli hususlarda olsun hep Ehl-i Beyt'i örnek alıp onlara değer vermişlerdir.

Bilindiği gibi, hakikat yolunda yürüyen ve bugün Cezâyir'deki sayıları kırktan fazla olan sûfi tarîkatlerinin kurucularının -tamâmı olmasa da- büyük bir bölümünün aslı bir şerîfe dayanmaktadır. Dolayısıyla, meşakkatli ve zor bir görev olması sebebiyle zâhiri hilâfet onların üzerinden gitse de, onlar bunun yerine bâtinî hilâfetle halîfelik ederler ve velîlerin kutbu onlardan başkasından olmaz. Bu husus sûfilerin kitaplarında bu şekilde yazılıdır ve Cîlî, İbn Edhem, İbn Arabî gibi büyük sûfiler bu husûsu açıkla-

mışlardır. Bu, “hilâfet-i uzmâ” yâni en büyük hilâfettir. Bu rûhânî silsilede yer alan en meşhur tarikatler ebced tertîbine göre şöyledir:

Bekkâiye	Cezûliye	Zerrûkiye	Sıddîkiye	Kâdiriye
Bekriye	Habîbiye	Zeyâniye	Tayyibiye	Kerzâziye
Bûzeydiye	Hansâliye	Sahnûniye	Arûsiye	Küntiye
Bûseniye	Derdûriye	Senûsiye	Azûziye	Medyeniye
Bûabdaliye	Derkâviye	Şâbbiye	Aleviye	Nâsriye
Bûaliye	Râşidiye	Şâziliye	Ammâriye	Hebriye
Ticâniye	Rahmâniye	Şeyhiye	Îsâviye	Vezzâniye

Son olarak zikrettiğimiz konuda, yâni tarikat kutuplarının kendilerine dayandığı kişiler arasında meselâ hakikat ve şerîati kendi şahsında cem etmiş olan Ebü'l-Hasan Ali er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım b. Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeyne'l-âbidîn b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib'i zikredebiliriz. Cezâyir'de olsun dünyânın diğer bölgelerinde olsun bilinen bütün tarikat silsileleri Ali er-Rızâ'ya dayanır ve bu silsile bütün tarikat silsilelerinin esası olup, “altın silsile” ismiyle meşhurdur. Bu şahıslar, Norman hâkimiyetinin ardından İmâm Mûsâ Kâzım'ın zürriyetinden gelen amca çocuklarıyla birlikte Sicilya'ya bırakılmışlar ve on birinci asrın sonlarına doğru Endülüs'e sığınmışlardır. On dördüncü asrın başlarında oradan ayrılarak Orta Mağrib şehirlerine ve bilhassa Bicâyetu'n-Nâsriyye'ye göç etmişlerdir. Böylece tarikatlerin şekli ve resmî yapılarını düzenleyen kâideler de onlarla birlikte gelmiş ve kendine has fikir, ıstılah ve üslûbu ile yepyeni bir medrese doğmuştur.

Kendilerini Sultânü'l-Evliyâ Seyyidî Abdülkâdir el-Geylânî'ye (1077-1166) nispet eden Cezâyir'deki bazı şerif ailelerin asılları da şu anda İran'da Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan Cîlân ya da Geylân diye isimlendirilen bölgedendir. Başta İbrahim olmak üzere onun oğulları Bağdat'tan bu bölgelere göç etmişler, buralarda babalarının tarikatlerini yaymak için, Oras'taki el-Min'a zâviyesi gibi zâviyeler açmışlardır. Bu sebeple Kâdiriye Cezâyir'e dışarıdan gelen ilk tarikatlerden birisi olarak kabul edilir.

Verâ ve zühd sadece hükmedilenler için değil, belki aynı derecede hükümdarların ve meliklerin burçlarını yıkmak için de önemlidir. Murâbitlar Devleti'nin, hicrî beşinci asrın ortalarından altıncı asrın ortalarına kadar Cezâyir'e hükmeden sultanları aynı zamanda, zühd ve tebettülde birer örnek şahsiyet idiler. Hattâ onlar melikten ziyâde rahiplere benziyorlardı. Bunların başında da Yûsuf b. Tâşifin gelir ki, tevâzu ve inkisârı sebebiyle sâdece yün

elbise giymiş, şeriatin mübah kıldığı diğer giysileri giymekten kaçınmıştır.

Murâbitlardan sonra, Orta Mağrib'de tasavvufî şahsiyetler arasında zikredebileceğimiz isim, Muvahhidlerin imamı ve mehdeviye (mehdilik*) fikrinin sâhibi el-Kâim bi-Emrillâh Muhammed b. Tömert'tir. Kasantina, Bicâye ve Tilimsan gibi yerlere tebettül ve müsâmaha elbisesini giydiren kişidir kendisi. O aynı zamanda dâvet merkezi olarak Rabat'ı seçmiş, gerçek bir mârifete ulaşmak için gerektiğine inandığı vesîle ve tevessül inancı gibi fikirlerini yaymak için burada çaba sarfetmiştir. Sûfiye medresesi, keşif ve yakîni elde etmede ve rûhî tecrübesini güçlendirmede ona itimat etmiştir.

Cezâyirli hükümdar, emir ve komutanlar, şüphesiz ki, sûfilere olan hürmetleri ve onlara ihlâs ve güzellikle hizmet etmeleri cihetiyle diğer hükümdarlardan ayrılırlar. Bununla birlikte onlardan birçoğu sûf/yün elbise giymiş ve ribatlarda kalmışlardır. Böylece onların velâyetleri sağlamlaşmıştır. Meselâ, Büyük Mağrib ve Endülüs'teki Muvahhidler Devleti'nin kurucusu Emîrül-Mü'minîn Abdülmün'im b. Ali en-Nedrûmî, Sultân ez-Zenâtî Yağmûrsen b. Zeyyân, el-Emîr el-Hammâdî Ebû Yûsuf Ya'kûb es-Sanhâcî ve el-Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî bunlardandır. Şu andaki Cumhurbaşkanı Abdülazîz Bû Teflika zamânında da tasavvufî mîrâs, itibârına tekrar kavuşmuştur. Sayın cumhurbaşkanı özümüze dönmek ve köklerimizi tekrar yakalamamız konusunda tam bir bilinç ve gayretle hareket ederek yepyeni bir dönem başlatmıştır. Zîrâ zamanla insanların ve müesseselerin unutulmaya yüz tuttuğu, bir vâkıdır. Şimdilerde Cezâyir, kendisini reddeden ve öz değerlerini inkâr eden görüntüden sıyrılmış ve millî değerlerine, tasavvufî ve irfânî mîrâsına, mânevî hazînelerine dört elle tekrar sarılmıştır.

Küçük Cihattan Büyük Cihada

Tasavvuf Cezâyir'de zamanla güçlenmiş, Sudan ile Orta Akdeniz arasında geniş yollarda gerçekleşen ticâret sâyesinde, buralarda da teşkilatlanarak Büyük Sahra'dan Çad sâhillerine ve Timbuktu'ya kadar yayılmıştır. Üstelik Avrupa, Afrika ve Hindistan arasında gelip giden gemiler de bu harekete müspet katkı sağlamıştır. Böylece sâhillerin güvenliğini de sağlayan ribatlar kurulmuş, yeni bir açılım meydana gelmiş, bütün tarikatlerin özü olan zühd ve murâbata hareketinin temelleri buralarda atılarak isâr, yardımseverlik ve diğergamlık gibi fütüvvetin esâsını oluşturan güzel ahlâk prensipleri yaygınlaştırılmıştır.

Fakat târihî kaynakların işaret ettiğine göre, h. VI. asırdan itibaren farklı bir özellik zuhur etmiştir. Bu dönemde teemmül ve zâviyelerde -ki bu kelime “zeviyy” masdarından inzivâ ve zâviye şeklinde türemiştir, uzlet ve halvet yapılan yer demektir- öğretilen “kalp namazı” için yeni yerler tahsis edilmeye başlamıştır. Bu zâviyeler yavaş yavaş, hicrî birinci yüzyılın sonlarından itibaren savunma amaçlı olarak kurulmuş olan ribatların yerini almaya başlamıştır ki, ribatların Cezâyir dolaylarında çoğalması ancak h. V. asrın girmesiyle mümkün olmuştur. Bunların en meşhurları da Anâbe ve Şarşal ribatları ile Vehran’daki el-Fetih ribatıdır. Doğuda Kâlle limanından, batıda Gazevât limanına kadar geniş bir alanda yer alan ribatlardaki insanlar; küçük cihat dediğimiz mücâdeleyi yaparak bölgelerini savunuyor, denizden gelen düşmanı gözetliyor, çeşitli teknik ve taktikler ile sürekli olarak savaşa hazır halde bekliyorlardı. Bunun yanında zâviyelerdeki “büyük cihat” vazifelerini de unutmuyorlar, bu ribatlarda itikâfa çekiliyorlar, tebettül ediyorlar, nefis murâkibesine önem veriyorlar, zâhidâne yaşıyorlar, zamanlarını Allah’a ibâdet ile geçiriyorlar, onun güzel isimlerini ve “ism-i a’zam”ını dillerinden düşürmeyerek kendilerini tam mânâsıyla O’na veriyorlardı. Böylece İslâm’ın “Lâ ilâhe illallah” ya da “lâ mevcûde illallah” cümlesi ile bildirmiş olduğu nefy ve isbat dengesini kendi nefislerinde tahakkuk ettiriyorlardı.

Hammâdîlerin başkenti Bicâye’nin Lü’lüe mahallesinde bulunan Ebû Zekeriyâ Yahyâ ez-Zevâvî’nin zâviyesi, bir iman merkezi olmasının yanında, aynı zamanda kutsiyeti ve saflığı ile içerisine giren yabancıların, gariplerin ve yolcuların sığındığı güvenli bir sığınak idi. Buraya konuk olanlar onun surlarına doğru yürümeden önce “selâm kuyusu”ndan abdest alırlardı. Bu kuyunun, böyle bir inâyet ve iltifata mazhar olmasının sebebi, Kehf Sûre’sinin 83-87. âyetlerinde geçen ve Zülkarneyn aleyhi’s-selâm’ın rüyâsında zikredilen “güneşin kendisinde battığı kaynak” olduğuna inanılmasıdır. İşte Bicâye’nin eteklerinde büyüyen ve onun bu güzelliklerinden feyizyâb olanlardan birisi, kutupluğu herkesçe mâlûm olan Şeyh-i Ekber Kibrît-i Ahmer İbnü’l-Arabî, diğeri de doğunun ve batının şeyhi, Bicâye’den Tilimsân’a kadar Cezâyirîlilerin medâr-ı iftihârî, makamının ve mertebesinin yüceliğinden dolayı “gavs-ı a’zam” lakabıyla anılan Seyyidî Ebû Medyen Şuayb b. el-Hasan el-Ensârî’dir.

Murâbitların ve sûfîlerin Cezâyir’de hızla intişar etmesi, on beşinci asırdan, zâviyelerin nihâî vazifelerini tamamladığı Osmanlı dönemine kadar devam etmiştir. Bu dönemde sülûk ve mücâhede yolları artmış, halvet,

ibâdet ve içerisinde Allah'ın isimlerinin okunduğu salât ve selamlar bol bol icrâ edilmiştir.

Zâviye ve ribatlardan âbid ve zâhidler ile “murâbıt” diye bilinen büyük şahsiyetlerin yetişmesi aralıksız devam ettiği gibi, buralardan İspanya, Portekiz ve Normandiyalılara karşı birçok defa gazâ da gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple günümüzde bu bölgelerde murâbıt ile sûfi kelimeleri arasındaki fark hâlâ fark edilememektedir.

Özellikle Fransız ihtilâlinin hemen akabinde zâviyeler, bozulmuş halka ve müesseselere karşı mücâdele veren cesâret örneği şahsiyetlere cihat görevlerini hatırlatmada gecikmedi. Bu şahsiyetler arasında şunları zikredebiliriz: Maasker'de Kâdiriye tarikatının önde geleni Emîr Şerîf Seyyidî Abdülkâdir b. Muhyiddîn. Zevâva kabîlelerinin önünde, Rahmâniye tarikatının mukaddemi Seyyidî Muhammed b. İsâ'nın kızı murâbıtta Şerîfe Lâle Fâtıma Ensümer. Sur Gazelân ve Cezîre dağlarındaki “el-İhvânü'r-Rahmâniyyûn” yâni Rahmânî Kardeşler” halk ayaklanmasının önderlerinden “Bû Buğle Mevlâ es-Sâa” diye meşhur olan mücâhit Şerîf Seyyidî Muhammed b. Abdullah. Tayyibiye zâviyesinden çıkarak Zahra ayaklanmasına komuta eden ve “Bû Maazza” adıyla bilinen Şerîf Seyyidî Muhammed b. Abdullah. Şeyh Bû Amâme ki, kendisi yaklaşık yirmi beş yıl kadar süren ve Cezâyir halkının gerçekleştirdiği ayaklanmaların en uzununu ve en yaygını olan ayaklanmanın önderliğini yapan Şeyh Abdülkâdir b. Muhammed kabrinin bulunduğu Eb-yaz yâni Beyaz Vâha halkını savaşa çağırarak, ayaklanmanın genişleyerek devam etmesini sağlayan Senûsiye tarikatının önderlerinden biridir.

Zâviye ve ribatlarda yetişip de savaş meydanlarındaki kudret ve cesâretleri ile öne çıkmış başka isimler de vardır. Meselâ Şeyhi el-Ecell'in vefâtından sonra Rahmâniye Tarikati postnişinliğine geçmiş ve Şeyh Makrânî kabîleleri bölgesinde onun vekillliğini yapmış olan Şeyh Şerîf Ahdâd ve Zaâtaşe ayaklanmasının korkusuzca önderliğini yapmış olan Şeyh Bû Zeyyân burada zikredilebilir. Yine burada, 1954 Kasım'ındaki Büyük Kurtuluş Savaşı ayaklanmasını gerçekleştiren çağdaş isimleri ve kahramanları da unutmamalıyız. Meselâ: Tilimsân'daki Heberiyê zâviyesi mensuplarından ve Cezâyir Millî Hareketi'nin önderi Hacı (el-Hâc) Misâlî. Aynü Tayla'daki Mühâyediye zâviyesinin yetiştirdiği kahramanlardan birisi olan el-Arabî b. Müheydî. Orâs'taki Rahmâniye zâviyesinde yetişip büyüyerek birer kahraman ve şehit olan Mustafâ b. Bû el-Iyd ve Seyy el-Havâss. Bunların dışında daha nice mücâhit ve şehitler Cezâyir zâviyelerinin övünç kaynağı olan kahramanlardır.

Cezâyir Murâbitlarının millî savaşı sâdece onların ana vatanlarının sınırlarında kalmamış, aksine Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dan Büyük Sahrâ'nın güneyine, doğuda Somali sâhillerinden batıda Senegal'e kadar yayılmıştır ki, burada Libya'nın İtalyan sömürgesinden kurtularak bağımsızlığına kavuşmasını sağlayan büyük kahraman ve şehit, Senûsiye Tarîkatinin mukaddemlerinden Ömer Muhtar'ı zikretmek gerekir.

On yedinci yüzyılda, Senûsiye'nin kurucusu Şeyh Senûsî, Beyzâ zâviyesi diye bilinen Libya'daki zâviyesini inşâ ettiği el-Cebelü'l-Ahdar'a (Yeşil Dağ) intikâlden önce, Mekke-i Mükerrreme'de Ebû Kubey's Dağı'ndaki zâviyesinden çıkıp gelerek, Cezâyir'deki Fransa sömürgesine karşı savaşmış ve bu sebeple başta sömürgecinin üç elebaşısı olan Fransız, İngiliz ve İtalyanlar olmak üzere bütün Avrupa onu kendileri için, Afrika'daki "en büyük düşman" ilan etmişlerdi. Afrika'da, küçük cihat ile büyük cihadı birleştiren bu büyük mücâhit sūfinin gayretleri sâyesinde özellikle Nijer, Kongo ve Kamerun'da pekçok kişi Müslüman olmuştu. Bilhassa Sudan şehirlerinde görülen "köle ticâreti"nin kökünü kazıyarak binlerce siyah Afrikalının kölelikten kurtulmasındaki şeref de yine Şeyh Senûsî'ye âittir. Şeyh Senûsî, vefâtından sonra geriye cihanşümul bir zâviyeler ağı bırakmıştır ki, bunlar bilhassa ana vatanı olan Cezâyir ile hicret vatanı olan Libya'da bulunmakta idi. Tûnus, Mağrib (Fas), Doğu ve Batı Sudan, Mısır, Hicaz, Yemen, Türkiye ve Hindistan'da da Senûsiye zâviyeleri kurulmuştur.

Senûsiye Tarîkati, böylece, Ticâniye gibi, İslâm'ın Orta ve Batı Afrika bölgelerinden Nil vâdisine, hattâ Habeş sınırına kadar yayılmasında pay sâhibi olan Cezâyir tarikatlerinin en büyüklerinden birisi olmuştur. Cezâyir asıllı olup, Afrikalı bir meşrep taşıyan bu tarikat, günümüzde sâdece aslî vatanında değil, diğer kıtalarda da birçok zâviyeye sâhiptir.

Afrikalı göçmenlerin Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da açtıkları zâviyelerin/dergâhların yanında, Ticâniye, aslen Güney Doğu Avrupa kökenli olup, oradaki on bir büyük tarikatten birisi olarak kabul edilir. Ticâniye, Balkan Müslümanları hakkında Bulgar ve Yunan ordularının yaptığı tahribata rağmen, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gayet düzenli ve muntazam bir şekilde büyüyerek gelişmiş bir tarikattir. Tarîkatin müridlerinin çoğunluğu Kosova ve Arnavutluk'tan olmakla birlikte, Orta Doğu'da ve bilhassa Mısır, Şam, Filistin ve Anadolu'da tarikate intisap edenler olmuştur. Arap yarımadasından yola çıkan Ticânîler, Malezya ve Endonezya'ya, Güney Doğu Asya'nın çeşitli bölgelerine kadar ulaşmışlardır. Ticâniye bugün dünyadaki büyük tarikatlerden birisi olarak kabul

edilmektedir. Resmî olmayan bâzı sayımlara göre 140 devlette 250 milyon civârında müntesibi bulunmaktadır.

Bu noktada el-Hâc İbn Yels'in Fransız sömürgecilerinin zorunlu askerlik uygulamaları sebebiyle Tilimsan'dan Şam'a hicretini ve orada Şağor mahallesine yerleşmesini zikredebiliriz. O burada bir yandan Derkâviye Tarikatının intişârına önem verirken, diğer yandan istilâcı güçlere karşı halkı teşvik etmiştir. 1925'teki Sûriye ayaklanması sırasında Fransız sultanı İbn Yels'i ve Şam'daki zâviyesinde yerine halife olarak bıraktığı oğlu Seyyidî Ahmed'i yakaladılar ve şeyhi Cezâyir'den pasaportsuz ayrılmak töhmetiyle, 1927'de vefat edinceye kadar cezalandırdılar. Kabri Şam'daki el-Bâbü's-Sağîr mezarlığında, Hz. Peygamber'in müezzini Bilâl-i Habeşî'nin kabrinin yakınlarındadır.

Sanınız kısaca sunduğumuz bu açıklamalar Cezâyir tasavvufunun dünyadaki kuvvetli tesirini göstermek için yeterlidir. Gerçekten de Cezâyir tasavvufu, Cezâyir toprakları dışındaki bütün Müslüman cemaatler tarafından hüsn-i kabul ile karşılanmıştır. Esâsen onun tasavvuf anlayışının önemi, Cezâyir'e has bu "özgürleştirici/kurtarıcı İslâm" özelliğinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan bu rûhâniyetin, omuzlarında nübüvetin gizli bir mesajını taşıdığını düşünebiliriz. Bir başka taraftan ise, Kelâmullâh'ın rûhânî mânâsına işâretinin yanında, onun peygamberlerin ve evliyâların getirdiği temel öğretilerden olan şefkat ve rahmet kavramlarını fiiliyatta gerçekleştiren "ilm-i irfân"ın sürekliliğini de görebiliriz.

Cezâyir Tasavvufunun Kutupları

İslâm'ın zuhûrundan itibaren kader, Cezâyir'in, memleketimizde "Sâlihler Dîvânı" diye adlandırılan, görünmez bâtını bir hükûmet olup ve kendi aralarındaki bir hiyerarşiye göre tanzim olunan ve "ilâhî mahfil"i teşkil ederler. Kutuplar, gavslar, evliyâlar ve murâbitların âdetâ yatağı olmasını dilemiştir. Bunlar tertemiz bir rûhânî mizâç ve şefaât sâhibi siddiklerdir. Lâhûtî (melekûtî) devletin hizmetinde olup, nâsûtî (dünyevî) devlet ile onların alâkaları yoktur. Onların işlerinin hakikatini, sayılarını ve isimlerini Allâhü Teâlâ'dan başka kimse bilmez.

Bilinmezlik çizgisinden çıkarak, ünleri Cezâyir sınırlarını aşip yeryüzünün her tarafına yayılmış ve böylece insanlık mirâsına katılmış olan bu târihî gaybî şahsiyetlerden bâzı isimleri zikredebiliriz. Bunlar uzak yakın herkesin bildiği, kabir ve makamları üzerinde kubbeler yükselen, mekânları her

zaman aydınlık, mübârek mahallerini câhillerin ve inkârcıların ayaklarıyla kirletemediği, nûrânî şahsiyetleri baş tâcı edilen ve ilâhî sırlarının mübârek olduğuna inanılan zâtlardır. Onların kabirlerinden etrâfa îmân şûleleri dağılır. Gıpta ve minnet reyhanlarının kokuları yayılır. Diğer taraftan, onların melekî kokular sinmiş mübârek kabirlerinin üzerindeki sancaklar, Allâhü Teâlâ'nın yeryüzündeki gözleri olan bu velilerin ruhlarına hürmet olarak, onların mânevî saltanatlarının âdetâ birer îlânı niteliğindedir.

Tasavvuf; hicrî altıncı asırda daha çok Abdülkâdir-i Geylânî ismi ekseninde Irak'tan doğu ülkelerine doğru yayıldığı gibi, onun batı ülkelerinde yayılması da büyük sûfi Ebû Medyen Şuayb b. el-Hasen el-Ensârî sâyesinde olmuştur ki, bu zât, âdetâ Muhammedî bereketin doğudan batıya intikâlinin bir sembolü olmak üzere, hac için gittiği Mekke-i Mükerrerme'de Abdülkâdir-i Geylânî'den tarikat hırkası giymiştir.

Târihî kaynaklar Ebû Medyen el-Gavs'in Beyt-i Makdis'in fethine iştirak ettiğini kaydeder. O, Salâhaddîn-i Eyyûbî'nin Haçlılara karşı hamlesi için sâdece duâ etmekle kalmamış, aynı zamanda onun ordusunun ön saflarında Müslümanlar zafer kazanıncaya kadar savaşmıştır. 1187'deki meşhur Hittîn muhârebesinde bu büyük velinin kolu kesilmiş ve mukaddes toprakların Cezâyir kanıyla sulanmasına şâhitlik edercesine oraya gömülmüştür. Onun fedâkârlığına bir mükâfât ve cesâretinin herkesçe bilinmesine bir nişâne olmak üzere, Sultan Salâhaddîn, Kudüs-i Şerîf'teki bir semti memleketinden ayrı kalanlar için vakfederek, idâresini Cezâyirli ailelere bırakmıştır. Bu durum, Kudüs-i Şerîf'in düşmesinin ardından, kalıntılarının yok edilip, "ağlama duvarı" diye bilinen yerin siyonist Yahudiler tarafından genişletildiği zamana kadar devam etmiştir. Bilindiği gibi, 11 Temmuz 1967 sabahında İsrâil'in yıkım makineleri, on binlerce metrelik târihî eserler ile birlikte dokuz asırlık Cezâyirli'lere âit târihî mirası da yok etmişti. Bu yıkım işi, askeri kuvvetler tarafından gerçekleştirilmiş ve eski şehrin işgâlinin ardından yaklaşık dört gün sürmüştü. Arkasından 650 kişi, yaklaşık 135 aile evlerinden çıkarılmış ve bölgeyi boşaltmaları için kendilerine üç saat süre tanınmıştı.

İşte târihi on ikinci asra kadar giden bu "göçmenler mahallesi" bu şekilde yok olmuş ve onunla birlikte Endülüs Arap kültürünün Filistin'deki son kalıntısı da ortadan kalkmıştır. Şüphesiz ki, Seyyidî Ebû Medyen bu vakfın, hac maksadıyla veya ilim talebiyle bölgeye gelen Cezâyirli vatandaşları ve ihvânı için, onların yaşayabilecekleri emniyetli bir yer olmasını ve aynı zamanda buranın Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki yakınlığın artmasına bir vesîle olmasını arzu etmişti.

Ebû Medyen'in lakabı "Şeyhler şeyhi" ve "ahyâr imamlarının imamı" şeklindedir. Onun şöhreti dört bir yana yayılmış ve onun velâyeti ve şânının yüceliği husûsunda ittifak edilmiştir. O, dairenin merkezi olup dünyâ ve âhiret adamıdır. O aynı zamanda doğu ve batı tasavvufunun bulunduğu noktadır. Onun tilmîzinin tilmîzi (halîfesinin halîfesi) Seyyidî Ebû'l-Hasan Şâzili (1196-1258), zamânın kutbunu araştırırken Ahmed er-Rifâî Hazretlerinin mukaddemlerinden Ebû'l-Feth el-Vâsiti ile karşılaşınca yönünü Irak'tan kendi memleketine doğru çevirir ve şöyle der: "Kutup senin memleketinde, sen ise onu Irak'ta arıyorsun! Oraya dön, kutbu orada bulacaksın." Bu söz mânevî saltanatın batıda ve Endülüs'te kibâr-ı sûfiyeden pek çok kimsenin şeyhliğini yapmış olan Ebû Medyen'in şahsında, Cezâyir'e intikal ettiğine işâret etmektedir.

Ebû Medyen, Şeyh-i Ekber İbn Arabî el-Hâtemî et-Tâî'nin hayatta görüştüğü şeyhtir.¹ Yine Ebû'l-Hasan Ali eş-Şâzili'nin şeyhi Mağrib kutbu Abdüsselâm b. Meşîş de onunla görüşmüş ve ondan hırka giymiştir. Ebû'l-Hasan Ali Şâzili, şeyhinin şeyhi Ebû Medyen'in tarîkatini Mısır'da yaymıştır ki, bu durum şeriat-hakikat ile Kâhire-Tilimsan kutupları arasındaki yakın alâkaya da işâret etmektedir. Ebû Medyen'in tilmîzinin tilmîzi (Şâzili) bu kıymetli topraklarda büyük vârisler bırakmıştır. Meselâ: İskenderiye'nin hâmîsi, sekerdân-ı evliyâ Seyyidî Ebû'l-Abbâs el-Mürsî; Mısır'da tevhîd ve mârifetullah hakkında en önemli eserlerden birisi olarak kabul edilen *el-Hikemü'l-Atâiyye*'nin müellifi İbn Atâullâh el-İskenderî ve Fütüvvet ehlinin babası (Ebû'l-Fityân) Seyyidî Ahmed el-Bedevî bunlardandır. Elbetteki burada, Hz. Peygamber'in methini işleyen en güzel naatlardan birisi ve kendisinden önce öyle bir eser ne gelmiş ne de gelecek olan, daha çok *Kasîde-i Bürde* diye bilinen *el-Kasîdetü'l-Mîmiyye*'nin sâhibi, Hz. Peygamber'in bülbülü, Hammâd oğullarının övücü Ebû Abdullâh Şerefüddîn el-Busrî'yi de unutmamamız gerekir. 1197 yılında vefât eden ve İslâm mîmârîsinin en güzel örneklerinden birisi olarak kabul edilen ve kabri Tilimsan'da bulunan Şeyh Ebû Medyen'in senedine yâni ondan sonra tarîkatini devam ettirenlere gelince; bunlar arasında da şu isimleri zikredebiliriz: Cezâyir'in hâmîsi, ünlü sûfi, velî ve müfessir Seyyidî Abdurrahmân es-Saâlibî ve Mağrib'in önemli şehirlerinden biri olan Melyâna'nın hâmîsi Seyyidî Ahmed b. Yûsuf el-Melyânî. Böylece bu tarîkatın bu topraklardaki nüfûzu, mürid-

1 Tasavvuf târihçilerinin yaygın kanaati İbnü'l-Arabî'nin Ebû Medyen ile yüzyüze hiç görüşmediği şeklindedir (mütercim).

leri terbiye ve sâlikleri tezkiye tarzı on altıncı asra kadar etkili bir şekilde devam etmiştir.

Aslında Cezâyir tasavvufu pek çok kutup yetiştirmiştir. Ancak onların hepsini burada zikretmemize imkân yoktur. Biz son dönemde yetişenlerden birkaçını zikretmekle iktifâ edeceğiz. Bunların başında Ticâniye Tarikatının kurucusu hâtemü'l-evliyâ Seyyidî Ahmed eş-Şerîf et-Ticânî (1715-1793) gelmektedir. Bir başkası, Rahmâniye Tarikatının kurucusu, ârif billâh Seyyidî Muhammed b. Abdurrahmân eş-Şerîf el-Hasenî el-Kaşûlî el-Cercerî el-Ezherî'dir (1715-1793). Kezâ Senûsiye Tarikatının kurucusu Şerîf Seyyidî Muhammed b. Ali el-Hattâbî el-Müstegânemî de (1787-1859) bunlardandır.

Cezâyir'de irfan sâhasında ismi öne çıkmış, hattâ şeyhlik makâmında oturmuş ârifeler de vardır. Meselâ: Şerîfe Lâle Zeyneb bintü Seyyidî Muhammed b. Belkâsım el-Haseniye el-Fâtımiye el-Hâmilîye, Rahmâniye Tarikatının en mühim zâviyelerinden birini 1904'te Bû Saâdet vâhasında vefat edinceye kadar idâre etmiştir.

Burada ismini zikretmeden geçemeyeceğimiz, şöhreti bütün dünyâya yayılmış, insanlığın mânevî kültürünün mümtâz değerlerinden birisi de hiç şüphesiz, çağdaş Cezâyir'in kurucusu, mücâhit, şâir, âlim, edîb Şerîf Emîr Abdülkâdir b. Muhyiddîn'dir (1807-1883). Kendisi on dokuzuncu yüzyılın önemli şahsiyetlerinden birisi olup, târihteki kalıcı yeri aslâ unutulamaz. Sırf hak ve hakikat için ve sûfi anlayışının bir gereği olarak, bir günde binlerce Şamlı Hıristiyanın hayâtını kurtarmıştı. Bütün idâreciler onun asâletini ve insanlığını takdir ederek saygı duymuşlar ve bu sebeple ona en yüce pâyeleri ve en yüksek nişanları takdim etmişlerdir. Kâdiriye ve Ekberîye tarikatlarının mîrâsı ona âittir. Kendisi aynı zamanda İbn Arabî fikirlerinin en büyük şârihlerinden ve irfân medresesinin en doğru söyleyenlerinden birisidir ki, bu da Cezâyir tasavvufunun bir başka özelliğidir. Onun *el-Fütûhât el-Mekkiyye* üzerindeki şerhleri bugün üniversitelerde kabul edilen kaynak eserlerdendir.

Makâlemizin bu bölümünü yirminci yüzyılın müceddidi ünlü şeyh Ahmed b. Mustafâ el-Allâvî el-Müstegânemî (1874-1934) ile bitirelim. Kendisi Derkâviye-Şâziliye Tarikati silsilesinin sonuncu büyük şeyhidir ki, bu silsile, âlemdeki tasavvufî işlerin medârı olan Bağdat'ta medfûn Abdülkâdir-i Geylânî'nin kutbiyetteki ikizi, Tilimsan'da medfun kutb-ı aktâb Ebû Medyen Şuayb el-Ensârî'ye kadar gider.

Zâviye Risâlesi

Tasavvufun Cezâyir halkına tesir etmesiyle birlikte bu bölge halkının inancı daha çok evliyâyâ saygı gösterme merkezli bir durum almıştır. Yirmi birinci asrın eşiğinde olduğumuz şu günlerde, dağ ve tepelerdeki kar beyazı bunca makamlar ve el-İttihâdü'l-Vatani'nin (Millî Zâviyeler Vakfı) verilerine göre sayıları on bin civârında olan zâviyeler bu inancın ne kadar hayâtî ve önemli olduğunu göstermektedir. Yine bu durum Cezâyir'in sosyal, ekonomik, kültürel ve siyâsî hayâtının murâbitî tasavvuf boyasıyla nasıl boyandığını da göstermektedir. Hattâ Cezâyir Târihinin sûfiyâne bir târih olduğunu dahi söyleyebiliriz. Buna kıyasla, tasavvufun şu andaki Cezâyir hayâtına yön verdiği ve istikbaldekini de şimdiden şekillendirdiği sonucunu çıkarabiliriz. Zîrâ Cezâyir'de tasavvuf; edebiyatı, seyr u sülûkü, mûsikîsi, imâreti vb. gibi bütün mefhum ve uygulamaları ile, asırlardır fert hayâtını şekillendiren bir yapıya ve etkiye sâhiptir.

Cezâyir'in, bedelini kanıyla ödeyerek elde ettiği hürriyetinin gölgesindeki bunca saygı ve ihtiram aslında bir hakkı gözetme ve hâtırayı yâd etme olarak kabul edilebilir. Çünkü, bugün ümmetimizin birlik ve berâberliğini koruyan ve en önemli kıymetini ifâde eden dilimizin ve dînimizin temellerini kökünden sarsarak, kimliğimizi silmeye çalışan bir buçuk asrı aşkın sömürge dönemine rağmen, kimliğimizin ve şahsiyetimizin korunmasında en önemli pay hiç şüphesiz zâviyelere/tekkelere mahsustur.

Zâviyeler aynı zamanda aklın işletildiği birer merkezdirler. Bu mekânlar, aslı vazîfemiz olan halvet ve tefekkür ile rûhî yapımızı güçlendirdiği gibi, aynı zamanda Fıkıh, Usûl ve Tevhîd'in yanında Kur'an, Hadîs, Tilâvet, Tefsîr, Kırâat gibi dînî ilimleri Lügât, Beyân, Nesir, Şiir ve Semâ' gibi dil ilimlerini ve Cifr, Tulsım ve Astroloji gibi gizli ilimlerin yanısıra, Târih, Felsefe, Nazarî Tasavvuf, Mantık, Veterinerlik, Çiftçilik, Tıp, Ziraat, Eczâcılık ve Kimya gibi çeşitli ilim dallarında, kısaca pek çok aklî ve naklî ilim alanlarındaki hayâtî vazîfelerimizin de icrâ edildiği mekânlardır. Bunların yanında zâviyelerde matematik ve astronomi ile ilgili ilimler de okutulmuş ve bu alanlarda çalışmalar yapılmıştır.

İnsanın yetişmesiyle ilgili bu görevlerin yanında zâviyeler, sosyal hayat ve hayırla ilgili birçok konuda da insanlara yardımcı olmuştur. İster talebe olsun, ister olmasın zâviye ve tekkelere gelen herkes orada barınma, iâşe ve ibâte ihtiyâcını karşılamış, kendisi için yiyecek, içecek, giyecek, ilaç ve benzeri şeyler bulabilmiştir. Vakıf ve sadaka esâsına dayanılarak karşı-

lanan bu hizmetlerden garip, yolcu, dul, yetim, muhtaç, mazlum, hasta, mecnun ve evsiz-barksız olanlar hatta kanun kaçakları gibi sığınacak yeri olmayıp da zâviyelerin kapısını çalan herkes, kadın erkek farketmeksizin istifâde etmiştir. Bu insanların hepsi, diğer insanların ateşinden, şerrinden kaçarak zâviyelerde kendine göre bir korunak bulmuş, oranın bereketine sığınmıştır.

Özet olarak tasavvuf, hayâtın hemen hemen her alanındaki bütün isteklere merhamet ve incelikte cevap vermeye çalışmaktadır. O, Hâlık ile mahlûk, ruh ile beden, fert ile toplum, vatan ile îmânın arasını birleştirmektedir. Cezâyir’de nesilden nesile aktarılan bu hikmet dolu mîras, “İslâm insanlığı”nı ve Allahu Teâlâ’nın halifesi olma görevini berâberce yerine getirmeleri dolayısıyla kadına ve erkeğe verdiği aslî değere âit mesajı ifâde etmektedir. Bu da fitratı koruma, emeğe saygı, duygu ve düşünce serbestliği gibi insanın en temel özelliklerine ve haklarına mâtuftur.

Zâviye tamâmiyle rûhî hayattan fışkıran düşünce hâlinin âdetâ vücut bulmuş canlı bir şeklidir. O, mü’minin çevresini değiştirerek, bağlı olduğu toplumun ve yaşadığı çevrenin gerçeklerinden de koparmaksızın onu mele-i a’lâya ve göğün yücelerine yükseltmeye çalışır. İşte o zaman insan bu açık ve çekici alanlarda rûhunun yükseleceği merdivenler, yapabileceği köşkler bulabildiği gibi, muhabbet ve barış gibi değerlere hakkıyla riâyet etme imkânı da elde edebilir.

Birbirine zıt kutuplara da şâmil olması dolayısıyla zâviye, insan tecrübesinin gerektirdiği pek çok vazîfeyi yerine getirmiştir. Aslî vazîfesi olan “Kutsal” ile irtibatı sağlamanın yanında o, “mutlak” üzerinde görünmeyen, gizli bir kapı açar ve potansiyel gücün ortaya çıkmasına yardımcı olur. Şüphesiz ki, asırların birikimi olan bu rûhânî mîras, kültürümüzün derinliklerine kadar işlemiştir.

Tertemiz bir sırrı taşıması ve iç dünyamızdaki temel direkleri yükseltmesi sebebiyle tasavvuf, aydınlık dünyamızda îmal ettiğimiz fikirlerin tohumlarını oluşturmakta ve keşfi tevili sâyesinde târihin ve bütün dînî alanları kapsayan “hakikat”in rûhî anlamlarını bize keşfettirmektedir. İşte bütün bu güzellik ve özellikler, Cezâyir’in sahip olduğu tasavvufî anlayışın diğer ümmet ve kültürlerde benzeri görülmeyen bir hoşgörü ve cömertlik hazinesine ve ilâhî sır ve nurlarla dolu bir defîneye sahip olmasından kaynaklanmaktadır.